

Издөнүүчү Жумаева Гүлгаакы Зулумбаевнанын 10.01.01 – кыргыз адабияты адистиги боюнча филология илимдеринин доктору окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган «**Байыркы орток түрк жазма эстеликтеринде кыргыз дүйнөтаанымынын көркөм чагылдырылышы**» деген темадагы диссертациясына пикир

Байыркы орток түрк жазма эстеликтери – түрк элдеринин баа жеткис руханий мурасы, ченемсиз өнөр кенчи. Аларда түрк элдеринин байыркы рух дөөлөттөрү, жашоо образынын мазмун-маңызы, дүйнөтаанымы, философиясы, моралдык-этикалык нормалары, социалдык, экологиялык жана күнүмдүк тиричилик маселелерден баштап, мамлекетти башкаруу маселелерине чейин эреже-заңдар, этикеттер жана дегеле адамзатка тиешелүү дагы да толуп жаткан маселелер камтылган. Орток түрк жазма эстеликтер байыркы мезгилде эле жаралып, жашап, күнүн бүтүргөн жөн салды нерселер эмес, алар улам кийинки мезгил менен кошо алдылап, баалуулуктары мезгил өткөн сайын артып, түбөлүктүүлүк статусуна ээ болгон бүтүн түрк элинин, түрк дүйнөсүнүн руханий мурасы. Бүгүнкү күнү да ар бир түрк эли алардан өздөрүнө тиешелүү байыркы тарыхын, маданиятын эле издешпестен, орток түрктүк жакындыктар, жалпылыктарынан да даректүү маалыматтарды издөөгө умтулушууда. Андан да тереңдетип карасак, жалпы дүйнөлүк адамзааттык баалуулуктарга байыркы түрк орток элдеринин кошкон баа жеткис салымдарын аныктоодо да азыркы учурда байыркы орток түрк жазма эстеликтери табылгыс булак катары калууда. Демек, азыркы күндө байыркы орток түрк жазма эстеликтерине кайрылуу, аны «казып» окуп-үйрөнүү - мезгил талабы, учурдун илиминин актуалдуу маселелеринин бири. Диссертант Жумаева Гүлгаакы Зулумбаевна диссертациялык изилдөөсүндө конкреттүү бир маселеге, т.а., «Байыркы орток түрк жазма эстеликтеринде кыргыз дүйнөтаанымынын көркөм чагылдырылышына» кайрылып, бүгүнкү күндөгү улуттук адабият таануу илиминин жетишкендиктеринин бийиктигинен аталган маселени изилдөөгө алууга аракеттенди.

Байыркы орток түрк жазма эстеликтерин окуп-үйрөнүү маселеси түрк элдеринде, анын ичинде кыргыз адабият таануусунда Совет мезгилинде Советтик идеологиядагы чектелгендиктен улам тиешелүү деңгээлде колго алынбай келгени баардыгына маалым. Айрым бир адабиятчылар, мисалы: К.Артыкбаев, XX к. 60-жылдарында эле аталган маселени маанилүүлүгү тууралуу маселе көтөрсө да, коомчулукта жигердүү колдоо таппаган. Анын объективдүү себептери бар эле. М.Горбачевдик «Кайра куруу» мезгилинен кийин гана, болжол менен XX к. 80-жылдарынан кийин орток түрк жазма эстеликтерин изилдөө, окуп-үйрөнүү иштери илимдин бардык тармактары боюнча колго активдүү алына баштады. Бул багытта бир топ эмгектер жазылды. Г.З.Жумаеванын бул изилдөөсүн ошол контексттеги иштин бири катары карап, анын жаңычылдыгын, андагы маселени, т.а., кыргыздардын дүйнөтаанымына концептуалдуу, анан да кыргыз фольклору жана эл

акындарынын чыгармалары менен салыштырып, биринчи жолу карап, иликтөө жүргүзгөндүгү, белгилүү корутундулар чыгаргандыгы менен байланыштырсак болот.

Изилдөө иши киришүүдөн, корутундудан тышкары үч соң баптан туруп, текст 335 бетти түзөт.

1-бап «Байыркы орток түрк жазма эстеликтеринин (6-12-к.) изилдөөнүн жалпы тарыхынан» деп аталып, ал бири-бирин өз ара толуктаган 3 бөлүмдөн турат. Бул бөлүмдөрдө «Байыркы орток түрк жазма эстеликтерин (6-12-к.) изилдөөнүн алгачкы этабы, андан кийинки этапта жүргүзүлгөн изилдөө иштери, окуу курал, окуу китептери, кийинки мезгилдерде кыргыз адабият таануусунда жаралган эмгектер каралып, жалпысынан «Байыркы орток түрк жазма эстеликтерди (6-12-к.) изилдөөнүн тарыхы, абалы, деңгээли боюнча сөз болот.

2-бап «Байыркы орток түрк жазма эстеликтери (6-9-к.) жана кыргыз фольклорундагы дүйнөтаанымдык жалпылыктар» деп аталат. Бул бап 5 бөлүмдөн турат. Мында байыркы орток түрк жазма эстеликтериндеги (6-9-к.) көркөм-идеялык маселелер «Манас» эпосундагы кыргыз дүйнөтаанымды менен салыштырылып изилденет. Эстеликтердеги мифологиялык мотив, персонаждар кыргыз фольклорунда да кездешери аныкталып, алардагы дүйнөтаанымдык жакындыктар анализге алынат. Ошондой эле эпикалык поэзиябыздагы салттуу мотивдер менен байыркы орток түрк жазма эстеликтериндеги салттуу мотивдердин дүйнөтаанымдык аспектилери каралып, аларды конкреттүү салыштыруулардын негизинде жалпы тыянактар чыгарылат. Маселени дагы тереңдетип изилдөө максатында диссертант «2.3.» бөлүк ичинде «Аян түштөрдүн» байыркы орток түрк жазма эстеликтеринде (6-9-к.) кыргыз дүйнөтаанымдынын көркөм чагылдырууда көркөм каражат катары колдонулушуна, «Кайып дүйнө» түшүнүгү, анын мифологиялык образына, улуттук каада-салттарамдардын жашоо турмушунун нормасы катарында чагылдырылышына жана диний түшүнүктөрдөгү үндөштүктөргө токтолуп, аларды тарыхый-салыштырма усулду колдонуу менен ар тараптуу анализге алат да, акырында байыркы орток түрк жазма эстеликтери (6-9-к.) менен кыргыз фольклорундагы эмоционалдык «алкыш», «каргыш», «бата» сөздөрүнүн дүйнөтаанымдык бирдей көркөм функция аткарыштарын жетиштүү факты-материалдар менен тастыктайт.

3-бап «Байыркы орток түрк жазма эстеликтериндеги (10-12-к.) дүйнөтаанымдык маселелер кыргыз эл акындар поэзиясында трансформацияланышы» деп аталып, 3 бөлүктөн турат. Биринчисинде, байыркы орток түрк жазма эстеликтериндеги (10-12-к.) диний-мистикалык көз караштар эл акындарынын чыгармачылыгына кандайча таасир этип жаткандыгы каралса, экинчисинде, эки көркөм маданияттагы «Замана» темасынын чагылдырылышы салыштырылып каралат. Үчүнчүсүндө, философиялык жана дидактикалык ойлордун көркөм чагылдырылышы менен

биринчи жана экинчидеги көркөм трансформациялар кеңири талданып, б.а., жөнөкөй диний-мистикалык көз караш менен философиялык дүйнөтаанымдык деңгээлдин ортосундагы мезгил-мейкиндик парадигмалар тууралуу илимий негизде сөз кылат.

Диссертациянын изилдөө объектисине байыркы орток түрк жазма эстеликтери: «Саймалуу-Таш сүрөт жазма эстелиги», «Орхон-Енисей таш жазма эстеликтери», «Огуз каган» дастаны, «Коркут ата китеби», Кул Кожо Ахмед Яссавинин «Ырлар жыйнагы», Жусуп Баласагындын «Кут алчу билим» дастаны, Ахмед Югнекинин «Акыйкат тартуу» чыгармасы, Махмуд Кашкари-Барсконинин «Түрк сөздөр жыйнагы» алынып, аларды изилдөө жыйынтыгында «Байыркы орток түрк жазма эстеликтери (6-12-к.)» деп каралып келишинин тарыхый-реалдуу негизи бар экендиги далилденген. Ошону менен бирге эле аталган эстеликтерде чагылдырылган дүйнөтаанымдык маселелердин эстетикалык генезиси фольклордук эстетикада экендиги, андан ары акындар поэзиясындагы ийгиликтүү уланып, «Манас», «Эр Төштүк», «Жоодарбешим», «Кожожаш», «Курманбек» эпосторунун жана «Карагул ботом» дастанынын мисалында, Калыгулдан баштап Арстанбек, Токтогул, Нурмолдо, Жеңижок, Молдо Кылыч, Молдо Нияз, Барпылардын чыгармаларынан алынган ырларда жеткиликтүү далилденди деп айтсак болот. Салыштырылып изилдөөнүн натыйжасында диссертанттын байыркы орток түрк жазма эстеликтердин (6-12-к.) көркөм-эстетикалык баалуулуктары бүгүнкү адам коомунда да дүйнөтаанымдык кызматы зор деген туура бүтүмү ынанымдуу жана ал көптөгөн факты-материалдар менен ишенимдүү мотивировкалаган.

Кыскартып айтканда, изденүүчү Г.З.Жумаева кыргыз адабият таануу илими үчүн чоң мааниге ээ, бүгүнкү илимде эң зарыл болуп турган багыт боюнча фундаменталдуу изилдөө жүргүзө алды деп, терең ишеним менен айта алам. Окумуштуунун илимий-теориялык даярдагы жогорку денгээлде, фактыларды жалпылап анализдөөдө колдонулган илимий методикасы, инструментарийлери негиздүү жана стилдик уюштурулушу талапка жооп берет деп ойлойм. Диссертациянын дагы бир ийгилиги менин терең ишенимимде анын окумдуулугунда жана практикалык маанилүүлүгүндө, колдонмолуулугунда.

Жогоруда айтылган пикириме негиздеп, Г.З.Жумаеванын «Байыркы орток түрк жазма эстеликтеринде кыргыз дүйнөтаанымынын көркөм чагылдырылышы» деген темадагы докторлук диссертациясы ЖАКтын талаптарына толук жооп берүүчү иш катары баалап, коргоого сунуш кылам.

Илимий кеңешчи:

Ф.и.д., профессор

Лайли Үкүбаева

25.01.2022.

Л. Үкүбаеванын колун
таастактайы